

RECENSIES

ALGEMEEN

I. de Haan, *Politieke reconstructie. Een nieuw begin in de politieke geschiedenis* (Oratie Universiteit Utrecht, 12 maart 2004; Utrecht: Universiteit Utrecht, Faculteit der letteren, 2004, 45 blz., ISBN 90 7691248 3).

In de rede waarmee Ido de Haan in maart van dit jaar het hoogleraarschap politieke geschiedenis te Utrecht aanvaardde, toont hij hoe de bestudering van het 'nieuwe begin' en de reconstructie na regimewisselingen de politieke geschiedenis verder kan helpen. Daarmee greep hij de gelegenheid aan om de eerste resultaten te presenteren van een door NWO gefinancierd onderzoeksprogramma dat hij in Amsterdam was begonnen maar nu in Utrecht voortzet. Het is een mooi en veelbelovend thema, want de manier waarop na een crisis nieuwe spelregels ontstaan in de politiek en nieuwe instituties vorm krijgen kan fundamentele inzichten opleveren, zoals De Haan al duidelijk maakt met een vergelijking tussen verzoening en reconstructie na crisisperiodes in het Nederland en Frankrijk van 1600, 1814 en 1945. Zijn achtergrond als politicoloog maakt hij productief door anders dan historici meestal doen niet naar verschillen tussen historische periodes te zoeken maar naar overeenkomsten. Er kan dan anachronisme dreigen en de definitie van overgangperiodes en regimewisseling is nog niet helemaal scherp (de periode die misschien wel het meest als overgangstijd wordt aangeduid, het fin de siècle, staat los van regimewisseling, en impliciet betekent regimewisseling bij De Haan zoiets als restauratie, dus niet 1795 maar 1813-1815 en niet 1940 maar 1945), maar de energie waarmee De Haan zich aan het werk heeft gezet doet verwachten dat er uit de deelonderzoeken een mooie synthese zal ontstaan. De Haan overtuigt ook wanneer hij betoogt dat het onderzoek naar een nieuw begin in de politieke geschiedenis een bijdrage zal leveren aan de vernieuwing van de geschiedschrijving van de politiek. De laatste decennia is nog eens de vruchtbaarheid gebleken van onderzoek naar politieke crisisperiodes zoals de Franse Revolutie, maar ook het eind van de negentiende eeuw waarin geen sprake is van formele regimewisseling. Door zich te concentreren op reconstructie na regimewisseling bakent De Haan een terrein af waarbinnen een consistente benadering mogelijk is.

De Haan neemt geen genoegen met een uitleg van zijn eigen plannen alleen. Hij wil ook duidelijk maken wat hij niet doet en daartoe onderbreekt hij zijn betoog voor een kritische bespreking van de geschiedenis van politieke cultuur. Hij begint met een hommage aan zijn voorganger, Hans Righart, die het begrip onder Nederlandse historici introduceerde. Dat is sympathiek, elegant en op zijn plaats. Maar vervolgens haalt De Haan een retorische truc uit, want hij gebruikt Righart, die na zijn oratie eigenlijk weinig meer aan het thema heeft gedaan en wiens definitie van politieke cultuur door de beoefenaren ervan niet veel is nagevolgd, om de zwakheden van de benadering van politieke cultuur te kritiseren. Hij concentreert zich op drie punten: het gebrek aan aandacht voor evenementen, instituties en macht. Omdat enkele argumenten die De Haan aandraagt wel vaker worden gehoord, is het de moeite waard ze hier kort te bespreken.

Righart meende dat de studie van de politieke cultuur zich bij uitstek met de 'longue durée' bezighoudt. Daar is veel tegenin te brengen en De Haans kritiek dat de politieke cultuur het evenementiële over het hoofd ziet overtuigt niet echt. Laten we een voorbeeld van De Haan zelf nemen: Van Limburg Stirum die op 17 november 1813 op de Kneuterdijk de beroemde

proclamatie voordraagt over de oude tijden die weermom keren. 'Wie hechtte er geloof aan een graaf met een oranje kokarde, zonder enige officiële functie?', vraagt De Haan. Een antwoord geeft hij niet, maar dat zou zonder twijfel gezocht moeten worden in een 'thick description' van de gebeurtenis: een oranje kokarde was enkele decennia daarvoor het symbool van een partij, maar kon nu opeens eenheid betekenen, en blijkbaar was in de chaos van het moment toch niet alles onzeker, want een graaf was nog iets meer dan een gewone Nederlander — en meer geneigd een leidende rol te willen spelen. En hoe bereikte de proclamatie nu eigenlijk een publiek en welk publiek deed er op dat moment eigenlijk toe? Allemaal voer voor historici van politieke cultuur. Maar het zijn vragen die De Haan blijkbaar hooguit interesseren op weg naar een nieuwe institutionalisering van de politiek. Dat hij zich in zijn onderzoek daarop wil concentreren, is zijn goed recht, maar de benadering van de politieke cultuur wilde nu juist duidelijk maken dat er meer in de politiek is dan instituties en puur individueel gedrag alleen. Righart maakte een scheiding tussen de harde en de zachte kant van de politiek die in zekere zin politieke cultuur reduceerde tot de franje van de politiek. Het is daarna duidelijk geworden dat de kracht van de politieke-cultuurbenadering juist ligt in het opheffen van deze scheiding. De studie van politieke cultuur onderzoekt enerzijds de (in)formele regels van de gevestigde politiek — en laat dus zien hoe instituties in de praktijk functioneren of als het ware gedefinieerd worden — en anderzijds de strijd over de grenzen van wat politiek mag heten in een bepaalde periode (met veel aandacht voor de publieke kant van politiek). Als men dit reduceert tot de vraag welk gedrag nu uiteindelijk institutionaliseert, ontstaat een teleologische benadering van politieke cultuur die voorbijgaat aan het eigene van iedere periode. In die zin blijven een nieuw-institutionele en een culturele benadering van de politiek naast elkaar staan, maar ze kunnen elkaar ook aanvullen: de grondwet van 1848 bijvoorbeeld, schiep nieuwe institutionele grenzen en mogelijkheden voor de politiek en bepaalde dus het 'pad' van de Nederlandse politiek, maar tegelijk was dat pad in 1848 nog allerminst duidelijk en moest dat voor een belangrijk deel in de politiek-culturele praktijk nog gedefinieerd worden. Verder sluit de politiek-culturele benadering aandacht voor instituties niet uit, zoals bijvoorbeeld blijkt uit lopend onderzoek naar verenigingen en parlementen, terwijl De Haan het doet voorkomen alsof het begin van de studie van politieke cultuur dat hij in zijn voetnoten aanhaalt meteen alle mogelijkheden van de benadering al heeft uitgeput.

Deze twee bezwaren sluiten nauw aan bij De Haans eigen plannen, het derde bezwaar wordt meer algemeen gedeeld en vaak gehoord: de benadering van de politieke cultuur veronachtzaamt de 'macht'. Dat snijdt het meeste hout, want politieke cultuur richt zich vooral op de publieke en zichtbare kanten van de politiek en heeft dus moeite recht te doen aan het geduw en getrek in achterkamertjes en aan brute macht tegenover meer symbolisch gefundeerd gezag. Dat is een beperking, maar het valt me van de theoretisch geïnteresseerde De Haan tegen dat ook hij het begrip 'macht' zo weinig problematiseert. Want wat is nu eigenlijk macht? Politieke cultuur houdt zich wel degelijk met macht bezig, maar dan met de vraag welke formele en vooral informele regels gelden in politieke strijd (dus ook met dat wat tegenstanders in een ongelijke machtsstrijd met elkaar verbindt, en wie de agenda mag bepalen), en met machtsvorming via repertoires van collectieve actie, via allerlei symbolische middelen en via groepsvorming. Het is daarbij merkwaardig dat de politieke-cultuurbenadering altijd de vraag naar de betekenis van macht krijgt voorgelegd, terwijl bijvoorbeeld de klassieke partijgeschiedenis die zich op ideologie en organisatie concentreerde zeker niet meer over macht zegt, maar daar zelden iets over te horen heeft gekregen. Men kan juist zeggen dat de benadering van politieke cultuur de vraag wat macht eigenlijk is en vooral de verhouding tussen macht en gezag weer op de agenda heeft gezet. Bij macht gaat het allereerst om het vermogen zijn wil op te leggen en door te zetten tegen die van anderen in, bij gezag om de in de politiek zeker zo belangrijke

vraag welke leiding als legitiem geaccepteerd wordt. Over deze zaken is het laatste woord nog niet gezegd, maar het is te gemakkelijk om te doen alsof iedereen toch wel weet wat 'macht' is.

De Haans nadruk op institutie, macht en evenement zal bij politiek historici instemming opleveren: daarover gaat een groot deel van hun vak immers. Zoals ik heb betoogd houden ook de historici van politieke cultuur zich daarmee bezig, maar ze voegen er iets aan toe. Het is dan de vraag of De Haans op dit punt wat klassiek ogende betoog niet zijn 'nieuwe begin' in de zin van vernieuwing van de politieke geschiedenis in gevaar brengt. Zou het niet veel meer voor de hand liggen voor dit nieuwe begin ook gebruik te maken van politieke cultuur? Het lijkt me niet nodig de verschillen zo te accentueren, want de gemeenschappelijke aandacht voor 'vormen van politiek' verbindt zijn institutionele benadering met die van de politieke cultuur. Ietwat scherp heeft De Haan in een voetnoot van zijn meest recente boek¹ polemisten rond een geschil in de politieke geschiedenis 'het narcisme van het kleine verschil' verweten. Nu wil ik niet ontkennen dat er sprake is van reële verschillen van benadering, maar ze sluiten elkaar zeker niet uit en De Haans behoefte aan polemiekt lijkt me overdreven. Tenzij hij denkt dat zijn eigen geluid anders niet gehoord wordt, maar dat lijkt me met zo'n krachtige oratie niet waarschijnlijk.

Henk te Velde

¹ I. de Haan, *Het beginsel van leven en wasdom. De constitutie van de Nederlandse politiek in de negentiende eeuw* (De natiestaat. Politiek in Nederland sinds 1815 (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2003, 286 blz., ISBN 90 284 1951 9) 238, noot 18.

G. Deneckere, B. de Wever, ed., *Geschiedenis maken. Liber amicorum Herman Balthazar* (Gent: Tijdsbeeld, Universiteit Gent: Vakgroep nieuwste geschiedenis, AMSAB-Instituut voor sociale geschiedenis, 2003, 301 blz., €50,-, ISBN 90 8058 304 9).

Toen de Gentse hoogleraar Romain van Eenoo in 1999 met emeritaat ging, kreeg hij van zijn oud-medewerkers Jan Art en Luc François een bijzonder lijvig 'liber amicorum' aangeboden. *Docendo discimus* telde ruim duizend pagina's en bevatte meer dan zestig bijdragen over de meest diverse onderwerpen op het terrein van de Nieuwste Geschiedenis. Gita Deneckere en Bruno de Wever kozen voor het 'liber amicorum' van Herman Balthazar, die jarenlang samen met Van Eenoo de leerstoel Nieuwste Geschiedenis heeft bekleed, voor een andere — misschien wel interessantere — aanpak. De 'historien entrepreneur' van de Gentse universiteit kreeg bij zijn emeritaat in 2003 een boek met *slechts* zestien bijdragen, geschreven door streng geselecteerde auteurs, allemaal naaste collega's en leerlingen die bij hem gepromoveerd zijn of onder zijn leiding een proefschrift voorbereiden. Niet alleen werd het aantal bijdragen drastisch beperkt, er werd ook een strakkere structuur uitgetekend. De drie delen van het boek handelen over de drie voornaamste historische onderzoeksvelden die Balthazar heeft geëxploreerd: de geschiedenis van de emancipatorische bewegingen, de geschiedenis van de industriële samenleving en de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. In de drie delen worden een aantal instellingen en initiatieven voorgesteld waaraan Balthazar heeft meegewerkt en worden de historiografische ontwikkelingen in de genoemde onderzoeksvelden geschetst.

Voorafgaand aan de drie delen beschrijft Gita Deneckere — met veel sympathie en evenwichtig balancerend tussen luchtige anekdotiek en ernstige analyse — het levensverhaal van